

Rogier van der Weyden – De aanbidding van de koningen (1400-1464)

We hebben hier te maken met een topkunstwerk van een topkunstenaar. Samen met Jan van Eyck was Rogier van der Weyden grondlegger van de Vlaamse Primitieve schilderkunst, die helemaal niet primitief was maar hoogontwikkeld. Het is de Vlaamse variant van de Italiaanse Renaissance.

Dit is het middenpaneel van het Columba-altaar dat Rogier en zijn medewerkers schilderde voor een kerk in Keulen. De Drie Koningen waren zeer populair in Keulen, want hun relikwieën werden vereerd in de Keulse dom. Het schilderij zit ongetwijfeld vol symboliek, maar voor ons blijft die grotendeels verborgen omdat onze kennis van het denken en voelen van die tijd beperkt is. We nemen de vrijheid om het schilderij met onze ogen te bekijken en met de kennis die we hebben. Wellicht zien we zo zaken waarvan de schilder zelf zich niet eens bewust was omdat het slechts onderhuids leefde in zijn omgeving.

De bezoekers van dit schilderij zijn duidelijk koningen, niet zomaar wijzen. Dat zie je aan hun kleding. Het zijn de koningen van de wereld die het Jezuskind hier eer komen bewijzen. De koningen op het voorplan heeft Rogier geschilderd naar de edelen van het Bourgondische hof waar hij goede contacten mee had. Ondanks de knielende houding van de eerste twee koningen stralen ze alledrie een groot zelfbewustzijn en een grote trots uit. Dit zijn geen zoekende wijzen, maar koningen op statiebezoek. Daarbij hebben ze beleefd hun hoed afgenomen, maar het is geheel en al pracht en praal. Toch gaat de oudste koning voorop en knielt neer, terwijl de jongste achteraan trots rechtop in een show-houding staat. Hij heeft ook zijn jachthond naast zich liggen. De wijsheid komt ook bij hen met de jaren. Maria en Jozef zijn soberder gekleed dan de koningen maar zien er toch nog welvarend en goed gekleed uit en passen eigenlijk niet in deze bouwval. Zij horen tot een andere wereld.

De koningen zijn niet alleen, zij vormen de kop van een lange stoet van over heel de wereld. Op een goede reproductie zie je in de verte (onder de tweede boog) ook een zwarte aankomen en anderen met vreemde hoofddeksels. De hele wereld komt eraan hoewel de toegang smal is. Velen wachten op hun beurt om het goddelijk kind te aanbidden. Zo is dit de voorstelling van de Epiphanie, de openbaring van Jezus aan de wereld, een wereld die groter is dan West-Europa. Deze wereld is sterk aanwezig in dit schilderij en de verhouding tussen het geloof en die wereld is nieuw. Geen gesloten gouden achtergrond meer, maar een open landschap is zichtbaar doorheen en langs het gebeuren rond Jezus. De verhouding tussen deze achtergrond en het gebeuren op de voorgrond is wonderlijk. Het is alsof even buiten een welvarende bedrijvige stad, of op een open plek tussen twee delen van die stad, de resten van een vervallen bouwsel het verblijf vormen voor het goddelijk gezin. Het bouwsel heeft een wonderlijke samenstelling: stenen bogen in de oude Romaanse stijl in de tijd van de gotiek wijzen wellicht op het Oude Verbond; ze worden bekroond met de restanten van een koepel of iets dergelijks in gotische stijl met daarop een decoratie die aan druiven doet denken, daartussenin een opening met een afgebroken zuiltje; de dakbedekking is van stro dat ook vol gaten zit, het grootste gat vlak boven Maria met het kind. Door de aanwezigheid van de os en de ezel is dit verblijf wel een stal geworden, maar deze dieren zijn hier ook niet echt op hun plek. Wat moet dit voorstellen? De vervallen restanten van het Oude Verbond? Een verwijzing naar het verval van de Romeinse kerk? Je ziet in de verte duidelijk gebouwen die aan kerken doen denken en rechts zien we de hoge muur van een kerk die op het zijpaneel het decor is van de opdracht van Jezus in de tempel, maar de koningen en de mensen van over heel de wereld vinden Jezus buiten de kerken in deze ruïne.

Merkwaardig zijn ook de gewelven die we onderaan zien en de wenteltrap waarop Jozef net nog staat. In eerste instantie denk je daarbij aan de sombere onderwereld waarop het bouwvallig verblijf van Jezus staat. Waarschijnlijker is echter dat Rogier hiermee verwijst naar de Joodse fundamenten van het Christusgebeuren. Jozef staat dan als telg uit het geslacht van David op de laatste trap die naar Jezus leidt. Het beeld van het Jodendom is dan dat van een sombere voorgeschiedenis of onderbouw. Een antisemitische trek? Niet vreemd in die tijd. Het christelijk gebouw bovenop oogt echter nauwelijks beter dan de donkere kelder waarop het rust. Misschien is het een fundament waarop iets beters gebouwd kan worden.

Voor wie de oude katholieke liturgie nog kent zullen de geschenken van de tweede en de derde koning associaties oproepen aan de kelken (cibories) waarin de hosties van de eucharistie bewaard werden. Dat opent weer een ander kijkspoor. Volgens een kenner zit het hele altaarstuk (met de zijvleugels) vol verwijzingen naar de eucharistie. Dat is ook bij andere schilders van die tijd zo. De verering van de tegenwoordigheid van Christus in de eucharistie was in die tijd zeer levendig. Het kruis dat hier klein maar

wel centraal hangt kan daar ook naar verwijzen, want in de eucharistie wordt het kruisoffer hernieuwd. Misschien is daarom ook een druivenrank afgebeeld boven op de ruïne als verwijzing naar de wijn die in de eucharistie het bloed van Christus wordt. “Ik ben de wijnstok, jullie zijn de ranken” (Joh.15,5), maar de wijnstok lijkt afgebroken. Komt de nieuwe wijn (Jezus) in plaats van de oude (Israël)?

Kijk nu eens naar de gezichten van al de figuren op dit tafereel en naar hun blik. Waar kijken ze naar? Niemand kijkt naar het kind, ook niet de koning die de hand van het kind kust. Zelfs Maria niet. Iedereen kijkt naar een onbepaald punt voor zich uit. Achterin kijkt eentje naar het publiek. Wat is hier aan de hand? Is dit nog een overblijfsel van de tijd dat schilders alle figuren naast elkaar uitbeeldden, zonder contact met elkaar? Blijven al deze bezoekers, mét Jozef en Maria toch vreemd aan dit kind? Maria die de ogen neerslaat is dan nog het meest van al betrokken op haar kind. Of zit het antwoord hierop ook in het kruis dat schijnbaar achteloos de enige decoratie is van het verblijf, maar waar alle lijnen van het schilderij naartoe lopen? Zijn alle aanwezigen zich bewust van het drama waar het leven van dit kind op zal uitlopen? Voelen zij zich al schuldig? In ieder geval kunnen deze blikken een groot gevoel van vervreemding oproepen. Ieder individu lijkt hier wel voor zichzelf te staan, zonder contact met het goddelijk wonder of met elkaar. Individualiteit ten top.

Na een groot gevoel van verwondering en bewondering voor de pracht van dit schilderstuk, kan een nadere beschouwing zo tot sombere overwegingen leiden. Heeft Rogier al een voorgevoel gehad van de grote crisis van het christelijk geloof die eraan kwam? Dat kan ook samengaan met een grote bewondering voor de ontdekking van de wereld en het individu in zijn tijd. Wellicht heeft hij aangevoeld dat de afstand tussen deze wereld en het nieuwe humanistische denken net zo groot was als de afstand tussen Herodes en het kind van Betlehem. Als schilder voor rijken en edelen leefde hij van deze wereld en hoorde hij er zelf bij, waarschijnlijk met hart en ziel. Tegelijk zag hij wellicht dat het geloof in verval was en deze wereld niet meer kon inspireren. Uiteindelijk kijkt iedereen weg. Hebben deze rijke koningen ervoor gezorgd dat dit kind een beter onderkomen kreeg in de welvarende stad? Of zijn ze gewoon weer weggegaan naar hun eigen kastelen en paleizen? Waarschijnlijk heeft Rogier dit alles niet als een bewust idee gehad maar heeft hij een onbewust gevoel verbeeld. Wij die het vervolg kennen kunnen het scherper zien.

De vervreemding tussen het geloof en de wereld herkennen wij in onze tijd. Ook nu is het christelijk geloof in verval, maar het is nu heel anders dan toen. Verdween in die tijd het geloof door de rijkdom, de pracht en de praal van de kerkleiders, nu dreigt het te verdwijnen door zich af te zonderen van deze wereld in de bouwval van voorbije vormen en regels. Het is moeilijk om het evenwicht te vinden en Jezus te laten wonen bij mensen in de stad op de achtergrond. Toch is het dat wat Jezus wilde, al zocht hij regelmatig de eenzaamheid op en eindigde zijn leven ook op een kruis buiten de stad, een situatie waar dit schilderij van het begin van zijn leven aan doet denken.

Uit mijn kerstboek Elk nieuw jaar Kerst